

KALP GÖZÜ, METAFİZİK, KOZMOLOJİ, MANEVİ HAYAT

Frithjof SCHUON, Türkçesi: Nebi Mehdiyev, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2012, 171s.

Nimet FERAH*

Gelenekselci felsefenin üç büyük hocasından biri sayılan Schuon'un *Kalp Gözü, Metafizik, Kozmoloji, Manevi Hayat* ismiyle dilimize kazandırılan eseri, ilk olarak 1950 yılında *L'Oeil du Coeur*¹ adıyla Paris'te yayımlanmış olup yazarın erken dönem eserlerinden biridir. Kitap, üç kısımda ele alınan 16 makaleden oluşmaktadır.² Seyyid Hüseyin Nasr'ın belirttiği üzere³ eser, sadece öğretiden açısından homojenlik arz etmektedir; yoksa makalelerde ele alınan konular birbirinden bağımsız, heterojen bir görünümde. Biz burada eseri tanıtırken bazı makaleler temelinde Schuon'un, bizzat belirlediği yöntemi ve kitabın genelinde ortaya çıkan anlayışı ele almayı uygun gördük.

Bu bağlamda çetrefilli bir üslup arz eden kitabın anlaşılması açısından yoğun bir çabanın, ayrıca felsefe ve manevi öğretilerin diline hakim bir kavrayışın gerektiğini başlangıçta söylemekte yarar görüyoruz. Zira Schuon, kullandığı anlaşılması güç dil ve üslup ile⁴ gelenekselci perspektiften felsefenin kadim problemlerini çözme iddiasında yeni bir metafizik, manevi öğretilerin aşkın birlikteliğinde yeni bir âlem resmetmektedir. Bunu yaparken bazen savunmacı bir tavır sergilemekte, bazen de kadim mistik geleneksel öğretilerden, kutsal kitaplardan, felsefeden delil getirmektedir.

Yazar, düşünce sisteminde; evrenin, varlığın ve Tanrı'nın birliğini sunarken, dinlerin aşkın birliğine vurgu yapmakta ve *ezeli hikmeti (religio perrenial)* savunmaktadır. Sufi gelenekten özellikle vahdet-i vücûddan aşına olduğumuz bir takım mistik argümanları (kadim geleneklerde ifade bulunmuş diğer

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

1 Kitabın çeviriye esas olan İngilizce tercümesindeki orijinal ismi *The Eye of the Heart: Metaphysics, Cosmology, Spiritual Life*

2 Kitap içerisindeki makalelerden bazıları "İslam'ın Metafizik Boyutu" isimli derlemede dilimize çevrilmiş ve yayımlanmıştır.

3 Frithjof Schuon, *İslam'ın Metafizik Boyutları*, (Çev. M. Kanık) İz Yayıncılık, İstanbul, 2010; s.21

4 Kitabın girişinde takdim yazısını kaleme alan ve Schuon'u asrımızın en büyük mütefekkeri olarak sunan Hudson şu itirafta bulunmaktadır; *Frithjof Schuon'un yazıları tarifi imkansız güzellikte bir üslup ile ele alınmıştır. Ne var ki bu yazıları anlamak hiç kolay değildir; ilk defa karşılaştığım kitaplarından birisini okuduğumda hiçbir şey anlamamıştım.*

mistik öğeler ile birlikte) kendi metafizik düzleminde (*yatay ve dikey*) konumlandırılan ve işleyen yazar, kitaba adını veren ve ilk başlığı teşkil eden *kalp gözü* kavramını metafizik bir hakikat olarak belirlemektedir. Fakat müellif, bu işe girişmeden önce hemen önsözde ciddi bir rasyonalizm eleştirisi ile yöntemini ortaya koymaya çalışmaktadır. Schuon'un buradaki savunmacı üslubu dikkat çekicidir.

Schuon, ilk olarak; ispatlanabilme açısından konuları ele alan rasyonalizmin, olgunun ya da konunun doğruluğu ile ilgilenmediğini belirtmektedir. Bu noktada tam da bu nedenle "*rasyonel ya da mantıksal ispat*" ile "*entelektüel ya da sembolik ispat*" ayrımının yapılması gerektiğini söylemektedir. Schuon, benimsediği ve *ontolojik ispat* olarak adlandırdığı manevi ve simgesel mantık anlayışını, kurguladığı metafizik öğretisi açısından yöntem olarak okuyucuya sunmaktadır. Çünkü doğru ve hakikat tektir. Bu yöntem ve mantık, benzeşimler ve semboller ile doğruya, hakikate⁵ ulaşmayı esas almaktadır. Zira bu düşünce biçimi –*ontolojik mantık*- gerçek bilgiye dayanmaktadır ve aklın kendisinde bulunan bir bilgiye ulaşmasına (bilginin gerçekleşmesine) hizmet etmektedir. Ama burada Schuon, bir şeyin ontolojik mahiyeti ile maddi keyfiyetinin karıştırılmaması gerektiğini okuyucuya öğütlemektedir ve şu örnekleri vermektedir; ...*Hindu öğretisi, törensel bir imge aracılığıyla yapılan ibadetleri yüceltirken, bu imgenin maddi keyfiyeti üzerinde düşünmeyi yasaklamaktadır; yine güneşi ibadet aracı olarak gören Kuzey Amerika Kızılderilileri de aynı nedenden dolayı ibadet ettikleri şeyin, güneşin kendisi değil de fakat görünmez olan "Baba" veya "Ata" olduğunu belirtirler...*(s.12)

Burada görüldüğü gibi tüm tabii olgular kutsal metinlerde sıkça dile getirildiği gibi ontolojik açıdan Tanrı'nın birer ispatıdır. Bu hakikat şekli ne olursa olsun sıradan bir insan için de bilge bir insan için de aynı derecede geçerlidir. Böylece metafizik bilginin imkânını ortaya koymaya çalışan Schuon, sözü bu bilginin ifade tarzına getirmektedir. Ona göre; metafizik bilgi, mantıksal veya sembolik bir görünüm arz etmektedir ve ifade aracı olarak diyalektiği kullanmaktadır. Devamında Schuon bir öğretinin çıkış noktasının ne olma(ma)sı gerektiğini izah etmektedir. Bunu biraz önce belirlediği diyalektik içerisinde tartışan Schuon, rasyonalizmin yanıldığı sonucuna varmaktadır ve şöyle bir gönderme ile önsözü bitirmektedir; *Cihetlerin genişliği dolayısıyla Hakikat, sadece "düşünülme" değil, aynı zamanda "görülme" de ister. Aşkın doğrular söz konusu olduğunda, mental işlemin iki işlevi veya bir işlemin olumlu ve olumsuz şeklindeki iki ayrı yönü belirir ve bunlar bir taraftan bireyin entelektüel görüşüne katkıda*

5 Yazar kitap boyunca bu doğruyu/hakikati işlemektedir, tüm öğretilerin yazınlarında, ritüellerinde, monoteist dinlerin aralarında kavgaya sebep olan bağdaşmaz dini fenomenlerinde dahi bu sembolizmi kullanarak aslında hakikatin tek olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır.

bulunurken, diğer taraftan da bu görüşün önündeki mental engelleri ya da başka bir deyimle "kalp gözü" nün önündeki perdeyi ortadan kaldırmaya yardım eder.(s.14)

Peki, gerçeği görmeye muktedir olan bu kalp gözü tam olarak nedir? Schuon, görüşünün temelinde yer alan *Kalp Gözü*'nün mahiyetini biraz önce belirlediği yöntemle açıklamaktadır. Ona göre; kutsal kitaplarda, göz duyusu diğer duylulara göre daha fazla ön plana çıkmaktadır; önem derecesi farklı olsa da tüm vahiylerin sembolik dilinde "göz" vardır. Akıl ve göz, görme ve bilme, göz ve bilinç arasındaki analogi açıktır. Zira bunlar birbirine benzerdir ve bir uyumluluk söz konusudur. Sembolik olarak düşünecek olursak; *aklın olduğu gibi kavradığı şeyi, duyu verileri arasında yalnızca görme temsil etmektedir.(s.17)* Hem, görme ve bilme birbiri ile özdeş şeylerdir. Her ikisinde de amaç Tanrı'dır. Birincisi "somut" bir durumun yansıması iken ikincisi ise "soyut" bir durumun yansımasıdır. İnsan için bu görme sembolünün evrensel olması gerektiği sonucuna varan Schuon'a göre, tüm âleme bu sembolü tatbik eden insan şunun farkına varacaktır; *...âlemde sonsuz şekilde bir görsel farklılık bulunmaktadır ki bu görünümün son tahlilde var olan her şeyin ilahi bir prototipidir; veya tersine, Tanrı, âlemi gören ve görmesiyle yaratan Gözdür...* Bu sembolizm ile Schuon düşüncesinde "göz", metafizik âlemin merkezine konumlandırılmaktadır. Zira tek hakikat ve gerçek olan Tanrı, hem zahiri olanı hem de batını olanı görmektedir. Tanrı, hem özne hem nesnedir, hem bilen hem de bilinendir, mutlak ve sonsuz görüştür. Âlemler bu görüşlerin ürünüdür. Kalp kavramı ise; akıl ile, yani Tanrı'yı gören ve Tanrı'nın insanı gördüğü Göz ile özdeştir. Bu durum *İlahi İlke'*ye ait bir şeydir. *İlke*, tezahürde bu göz ile görürken, tezahür de *İlke'*de bu göz ile görmektedir. Schuon burada dipnot olarak *Ogalalla Sioux* kabilesinin bilge adamının sözlerini aktarmaktadır;

"Ben körüm ve bu dünyaya ait hiçbir şey göremiyorum; fakat Yüce Varlıktan gelen ışık, kalbimi aydınlatır ve görmemi sağlar, çünkü kalbin gözü (Çante İştâ) her şeyi görür. Kalp, tam ortasında Büyük Ruh'un (Vakan Tanka) var olduğu bir sığımdır. Her şeyi gören ve O'nu görmemizi sağlayan işte Büyük Ruhun bu gözüdür. Kalp katılaştığında Büyük Ruh göremez olur ve eğer böyle bir cehalet içinde ölürseniz, ruhunuz Büyük Ruh'a dönemez. Büyük Ruh'un var olduğu Kalbin Merkezini bilmek için, arınmış ve iyi olmak ve Büyük Ruh'un öğrettiği üzere yaşamak gerekir. Eöven bu anlamda arınmış bir insanın Kalbinin Kesesinde (Çante Ognaka) bulunmaktadır." (s.22)

Schuon, örneklerle sözü vahdet-i vücûda getirerek bunu varlığın birliği, varoluşsal monizm olarak tarif etmektedir ve ona göre; Tanrı'yı arayan insan bunu gerçekleştirmek için kalbine inmek zorundadır. Düşünürümüz, bu birliği Hallâc-ı Mansûr'un dilinden anlatmaktadır; *"Rabbimi kalbimin gözüyle gördüm ve O'na, 'Sen kimsin?' dedim. O da bana, 'Ben Sen'im' diye cevap verdi." (s. 24)*

*Kalp Gözü'*nü bu şekilde tarif eden Schuon, sonrasında gelenekselci felsefesinin epistemolojisini ortaya koymakta; bilginin ve bilmenin mahiyetini ve anlamını açıklamaya girişmektedir. Buna göre bilgi, tanımı gereği *Gerçekliğin* bilgisidir, zira bu, her mümkün bilginin zorunlu, tek ve temel ögesidir, gören ve görünen bir ve tek ise doğal olarak gerçeklik de tektir, dolayısıyla *Onun* bilgisi de tektir ve zorunludur. İnsanın manası bilmektir, bilmek ise kaçınılmaz olarak *İlahi* olanı *Yüce* olanı bilmektir. Bu bilgiye erişmek insanın varlığının gereğidir. *Gerçekliğe* giden yol, sevgi dediğimiz şey, aslında *Bilgiden* başka bir şey değildir. Eğer insanın ve kâinatın özünde *Bilgi* ya da *Sevgi* olmasaydı, insanın bunlara yönelik bir amacı olamazdı. Bilginin gerçek manası, yani *Tam bilgi*, her şeyi bilmektir ki; bundan da kasıt *İlahi* olanın kendi kendini bilmesidir.

Devamında Schuon, yöntemini belirlediği metafizik içerisinde bir kozmoloji tasavvuru sunmaktadır ve ileride açıklayacağı yoktan var etme (*creatio ex nihilo*) ile sözden var etmeyi (*creatio ex verbo*) birbirinden ayırmaktadır. Çünkü; bu kozmolojide, *yatay* ve *doğal* nedensellikler ile *dikey* ve *doğüstü* olan nedensellikler birbirinden ayrılmaktadır. Schuon'a göre; *nedenselliğin dikey boyutuyla yatay boyutunu yahut da İlahi İlke'nin mutlaklığıyla göreceliğin cihetlerini yalnızca metafizik uzlaştırabilir.*(s.85) Sonrasında Schuon, tam bir varlık-mahiyet tartışması yapmaktadır. Deizmin herhangi bir gerçekliği karşılamadığını söyleyerek, yoktan yaratmanın onların iddia ettiği gibi bir maddeden yaratmaya (*creatio ex mundo*) tekabül etmediğini vurgulamaktadır. Schuon'un belirttiği üzere *ex* ifadesi burada Tanrı'nın daha önce var olan bir cevherden yeni bir şey ortaya çıkardığına işaret eder. Ancak *creatio ex verbo* ifadesindeki *ex* sözcüğü ise Tanrı'nın kendisinden bir şey izhar etmesi değil de aşkın bir neden olarak mucizevî bir şekilde varlık alanına giren bir şeyi ifade etmektedir. İşte bu, yaratılan şeyin İlahi bir arketipinin olduğu anlamına gelmektedir.

Yaratmayı ya da var olmayı bu şekilde açıklayan Schuon "İlahi Adalet Me-selesi" isimli makalesinde, felsefenin kadim problemlerinden *kötülük*, *sonsuzluk*, *ilahi irade*, *ilahi adalet* gibi problemleri ele almaktadır. Söze "Allah dilediği şeyi yapar" ayeti ile başlayan Schuon, okuyucuya adeta kötülüğün metafizik sınırlarını çizmektedir. Burada ilahi iradeye ve ilahi gayeye vurgu yaparak, teologların ve filozofların düşüncelerine göre konuyu ele almaktadır.⁶ Tanrı'nın gücünün ve istencinin yanlış önermelerle aciz bir konuma getirilmek istenmesinin ve böyle bir kabulün saçma bir şey olduğunu başlangıçta belirten Schuon, *Varlık* sorununun *Varlık-Ötesi*, *Varoluşsal İlke* ve *Varoluş-ötesi*

6 Burada Schuon'un; Epikür'ün kötülük ve İlahi İrade ile ilgili önermelerine karşı yaptığı teodise dikkat çekicidir.

Öz arasındaki ilişkinin belirlenememesinden kaynaklandığını dile getirmektedir. Ona göre; bir tarafta bir bütün olarak *İlahi Tabiatı* ile Tanrı'yı açıklama girişimi, diğer tarafta ise antropomorfik Tanrı tasavvuru karışıklığa yol açmaktadır.

Birinci bölümün son başlığında ise Schuon, maneviyatın aşkın birliğini yakalamak için bir deneme yapmaktadır. Sami kökenli dinlerin tenasüh görüşünü kabul etmemesini (o bunu "inkâr" olarak nitelendirir) *ebedilik* olgusu ile aşmaya ve diğer öğretilerle birleştirmeye çalışmaktadır. Burada ebedilik kavramını sembolik -biraz da ezoterik- bir şekilde işleyerek cennet, cehennem, tenasüh, hayvan ruhunun ölümsüzlüğü gibi konuları mezcetmektedir. Bunu yaparken önceki sayfalarda belirttiği teoloji görüşünü, metafizik evreninin sınırlarını ve içeriğini; cenneti ve cehennemi, ruh döngüsünü de dâhil ederek belirlemeye çalışmaktadır. Tenasühten (ruh döngüsünden) kurtulmak ya da cenneti (ebediliği) kazanmak sembolik olarak aynı şeyi ifade etmektedir. Bu, *yatay* ve *dikey* metafizik evren modelinde Tanrı'ya ulaşmak anlamına gelmektedir. Schuon'a göre; bütün geleneksel öğretiler bunu vurgulamaktadır. Schuon aslında bunun bir temayülü, bir kurtuluş potansiyelini ifade ettiğini açıklamaktadır.⁷ Bu bölümde vurgu yaptığı diğer önemli bir nokta ise kurtuluş için (kozmetik döngüden kurtulmak için) özgür iradenin gerekliliğidir.

Birinci bölümü "Metafizik ve Kozmolojik Meseleler" başlığı ile ele alan Schuon, ikinci ve üçüncü bölümde kaleme aldığı başlıklarda bu meseleleri beşeri düzeyde incelemektedir. Bu başlıklardan ilki "Entelektüellik ve Medeniyet" üzerinedir. Schuon'a göre; bir düşüncenin düşünülene uygun olması gerekmektedir, böyle bir düşünce modeli gerçek entelektüelliktir. Bu, "kesin bilim" denilen şeyden farklıdır ve bağımsızdır. Schuon, buradan sözü medeniyet bağlamında modern ve gelenek tartışmasına götürmektedir. Her iki yaklaşımda da değerlerin neyi ifade ettiğini, geçmiş medeniyetleri nasıl değerlendirmemiz gerektiğini, bazen modern medeniyete bazen de geçmiş medeniyetlere başvurarak açıklamaktadır. Bu konunun devamı niteliğinde diğer makalede Schuon, İman ve akıl dikotomisinde *Doğu* ile *Batı* arasında mekik dokumaktadır. Modern batıyı karakterize eden, kitabın girişinde değindiği rasyonalizm eleştirisine benzer bir tarzda eleştirisini yineleyerek sonuçta Batı'nın değer yoksunluğunun salt akıl ve inanç ayrımında ortaya çıktığını anlatmaktadır.

7 Schuon burada Hz. Peygamber'in bir hadisine başvurur ve şöyle der; *Bir hadiste köpeğe su verdiği için birisinin Cenneti hak ettiği bildirilir; tek başına bu fiilin böylesi büyük bir etkiye yol açmasının mümkün olmadığı bir gerçektir; fakat söz konusu fiilin iyilik temayülünün bir karakteristik tezahürü olarak anlaşılması durumunda aslında her şey anlaşılabilir olur... (s.60)*

Batılı insanın Hıristiyanlık macerası; felsefe ile doğaya yönelen *Batı aklının*, *İmana* olan ihtiyacı ile ortaya çıkmıştır. Ancak Schuon, bu ilişkinin kalıcı olmadığını söylemektedir. Çünkü Batılının ilkel formu ve çıkış noktası itibari ile *akıl* iddiası, eninde sonunda Hıristiyanlığa rağmen yeniden ortaya çıkacaktır. Zira, Rönesans ve modern rasyonalizm bunun sonucudur. Bundan sonra Schuon, *Doğu-Batı* arasındaki gidip gelmelerini ve bu ikisi arasındaki bölünmeyi belli manada; sembolizm ve nesnel gerçeklik, iman ve akıl, gelenek ve materyalist rasyonalizm arasındaki ayırmda sezilmektedir. Daha sonra da geleneksel medeniyet ile yeni tanışmış bir *Batılının* gözünden *Doğuyu* okumaya koyulmaktadır. Sonunda da yaşadığımız çağa (*kali yuga*, *karanlık çağ*, *demir çağ*) sözü getirerek, *doğu-batı* ayırımında birbirine karşı nakışlıkları ve mükemmellikleri dile getirmenin faydasız olduğunu söylemektedir, bir tarafta bütün maneviyatsızlığı ile *aklı* temsil eden *Batı* ve diğer tarafta ise akıl dışı görünümü ile *İmanı* temsil eden *Doğu* vardır. İslam'ı, İman ve aklın bütünleştiricisi olarak gören yazar sonuçta şunları belirtmektedir; “*‘İman’ ve ‘akılın’ bir arada bulunmasına gelince, bu noktada –hem dini hem de ezoterik anlamda– İslam, kendi varlığının da sebebi olacak şekilde iki kutup arasındaki dengeyi temsil etmekte ve dolayısıyla da ‘Allah aracılığı ile bilme’ şeklindeki gnostik bir duruşun metafizik açılımını tazammun etmektedir.*”(s.77)

Schuon, *din* ve *akıl* tartışması üzerinden *iman*, *erdem*, *hakikat* arayışına girmektedir, buradan da *idrak* ve *muhakeme* ayırımına giderek rasyonalizm eleştirisini sürdüren yazar, hakikati anlama ve akli temsil etme noktasında kötü bir muhakemeye sahip olanların buna rağmen hakikati bulabileceklerini iddia etmektedir.⁸ Ancak bu öznel bir durum olabilir. Bu tür bir özneliğin kendine göre haklı sebeplerini belirten Schuon, geçmiş ve şimdi ayırımı ile konuya devam etmektedir. Geçmişteki insanların bakış açılarını (mütedeyyin bakış) bir noktaya kadar haklı gören yazar, günümüzde ise bundan uzaklaştığımızı, çünkü; insanların eleştiri duygusu kazandığını, insanların artık nasıl düşüneceğini öğrenmiş olduğunu anlatmaktadır. Düşünürümüze göre; ilkel insanın en temel tasarımı semboliktir, onun idraki, sembollerle şekillenmektedir ve bu tasarımda mantıksallıktan ziyade mahiyet ve gaye ön plana çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere Schuon belirlediği mantık ve yöntem çerçevesinde, dini, manevi ya da felsefi her türlü ifade tarzını, varlığı ve varlığın birliğini temsil etme noktasında ele almaktadır, ancak bu ifadelerin eksikliklerini ve insani

8 Schuon öncelikli olarak burada kabahat olarak nitelediği bu kötü muhakeme yetisinin, teologu, mistiği tamamen saçma sonuçlara da götürebileceğini belirtmektedir. Ancak bir sonraki sayfada vereceği dipnot ile Schuon, bu tür bir muhakemenin iki ucu keskin bir kılıca benzediğini, nesnel olarak saçma görünen bir şeyin, öznel olarak mümkün ve manevi olarak etkin olabileceğini ifade etmektedir.

değişime uğrayabilecek yanını da ortaya koymaktadır. Bu adeta bir kuralı belirleyip istisnalarını dile getirmek gibidir. Kitap boyunca okuyucu hep şunu hissedecektir; Varolan birdir değişen ise görünümlerdir. Bu, ifade tarzları için de böyledir, kozmoloji için de, ruh ve yaşam döngüsü için de. Görünümleri anlamada ve açıklamada akıl ve iman ayrımında ortaya çıkan yorumlar eski ve yeni, doğu ve batı, teoloji ve felsefe arasında değişmektedir.

Tüm bu ayrımlara ve farklılaşmalara rağmen Schuon, savunduğu gelenekselci doktrin çerçevesinde bütüncül bir şekilde okuyucuya Tanrı, İnsan ve Âlem tasavvuru sunmaktadır; bazen Veda metinlerine gitmekte bazen de İbn Arabî'ye başvurmakta, bazen Kuran'dan bazen de İncil'den alıntılar yapmaktadır. Aslında bu farklılıkların, aşkın bir birliğin tezahürü olduğunu savunan yazar, eser boyunca gerçeğin Bir ve Tek olduğunu, O'nunla gördüğümüzü; aslında görenin de görünenin de O olduğunu söylemektedir.

Burada kitabın anlaşılması açısından dile getirilmesi gereken en önemli hususlardan biri şudur; Schuon, kurguladığı sistemde öncelikli olarak Platon'u çıkış noktası yapmaktadır. Okuyucu bazı makalelerde Schuon'un metafizik, maneviyat ya da Hakikat dediği şey ile İdeler âlemi arasındaki benzerliği kolayca fark edecektir. Buna rağmen, tüm kuramında birliği ve ezeli hikmeti savunan yazar, gelenek içerisinde belirlediği ve bütüncül maneviyat/metafizik adını verdiği kavram ile tüm düalist söylemlerin üzerinde yeni bir âlem modeli sunmaktadır.

Şunu belirtmek gerekir ki; Sufi geleneğe aşina olanların kendilerini yarı felsefi bir söylemin içerisinde hissedecekleri bu eserin, filozoflar için de yarı ezoterik ve sembolik bir söylemi ifade edeceği kolayca savunulabilir. Özellikle Vahdet-i vücûd geleneğine âşina olan bir agnostiğin ya da Eliade, Jung çizgisinde olan bir düşünürün ya da bu eğilimlerin her ikisine de sahip okuyucunun Schuon'un fikirlerinden etkilenmesi, bu fikirleri manidar bulması ve savunması çoğunlukla beklenebilir. Diğer yönden başlangıçta belirtildiği üzere Schuon, sunduğu kozmolojide ve metafizikte kadim problemleri gelenek içerisinde çözme iddiasındadır. Bu nedenle bir felsefe okuması olarak Schuon'un kaleme aldığı bu eser, şüphesiz eleştirilmeye açıktır, hatta eserde felsefe için bile çok fazla spekülâtif kavram ve açıklama vardır. Ancak diğer taraftan -teolojik eleştiriler bir yana- Schuon'un tüm geleneklerden oluşturmaya çalıştığı âlemi birlik içerisinde açıklama girişimi eserin içeriğinde açıkça görülebileceği üzere takdire şayan bir çabadır. Son söz olarak; bu çalışma, büyük resmi yani metafizik âlemi ve ezeli hikmeti, "kalp gözü" ile görmek ve gelenekselciliğin temel çıkış noktalarını ve tezlerini anlamak isteyen her okurun müracaat edebileceği referans bir kitap özelliğindedir.